

Самоактуалізація осіб з різною частотою звернення до релігійних копінг-стратегій

Проаналізовано особливості додання труднощів особами, які рідко, час від часу та часто схильні використовувати релігійні копінг-стратегії. Встановлено, що зі зростанням частоти звернення до цих стратегій людина більш позитивно оцінює оточуючих і цілісно сприймає життя, переживаючи при цьому його повноту.

Ключові слова: релігійні копінг-стратегії, самоактуалізація, дорослі люди.

Проанализированы особенности преодоления трудностей лицами, которые редко, иногда и часто склонны использовать религиозные копинг-стратегии. Установлено, что с возрастанием частоты обращения к этим стратегиям человек более позитивно оценивает окружающих и воспринимает жизнь целостно, ощущая при этом её полноту.

Ключевые слова: религиозные копинг-стратегии, самоактуализация, взрослые люди.

Постановка проблеми. Інтенсифікація економічних та політичних змін, необхідність постійно долати труднощі, з якими зустрічається людина у повсякденному житті, тісно пов'язані з тим, як особа розв'язує проблемні ситуації. Важливе місце при вирішенні труднощів займають ті способи, які висвітлюються християнською доктриною та окресленні у психологічній літературі поняттям “релігійні копінг-стратегії”. Під цими стратегіями розуміємо характерний для даної особи спосіб додання важких ситуацій, який пов'язаний із впровадженням вчення Церкви при зіткненні із негараздами [4-6].

Зарубіжні психологи, які зробили вагомий внесок у дослідження цього питання, переважно аналізують різновиди релігійних копінг-стратегій, а також вплив на них ситуаційних та особистісних змінних. Попри те, що описана типологія осіб, яким характерні конкретні копінг-стратегії, проаналізовані їхні особистісні особливості, не з'ясованим залишається питання щодо психологічних особливостей людей, які з різною частотою звертаються до цих стратегій. Виділення таких груп осіб, на нашу думку, дасть можливість дослідити психологічні особливості їхнього прагнення реалізувати власні можливості та вдосконалитись в особистісній сфері.

Метою дослідження є проаналізувати особливості самоактуалізації осіб, які з різною частотою схильні використовувати релігійні копінг-стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою виокремлення релігійних копінг-стратегій почали займатись у психології з 80-х рр. ХХ ст. Вагомий внесок в дослідження цього питання зробили американські дослідники К. Паргамент, Н. Гревенгод, Дж. Кенел, Дж. Ньюман, В. Хатавей, В. Джонс, Д. Енсінг, К. Фальгот, Г. Ольсен, Б. Рейлі, К. Ван Хейтсма, Р. Ворен, а також Г. Кюніг та Л. Перез [4-7]. Ученими було виділено спочатку декілька (самотійно-керовану стратегію; співробітництво; уникнення), згодом – більше різноманіття релігійних копінг-стратегій (активність, яка ґрунтується на духовності особи; виконання нею добрих справ; переживання незадоволеності; пошук соціальної підтримки з боку оточуючих; прохання про допомогу; релігійне уникнення) [5; 7]. На сьогоднішній день запропоновано розгорнутий перелік релігійних копінг-стратегій, які орієнтують людину на пошук сенсу, отримання контролю над ситуацією, переживання взаємопов'язаності з Богом, досягнення близькості з членами релігійної спільноти, а також внесення змін у власне життя [6].

До групи релігійних копінг-стратегій, які спрямовані на пошук сенсу, К. Паргамент, Г. Кюніг та Л. Перез відносять стратегію переоцінки проблемної ситуації як корисної, кари Бога, діяльності диявола та переоцінка сили Бога [6]. Переоцінка проблемної ситуації як корисної полягає в тому, що труднощі сприймаються людиною як такі, що можуть принести певну користь для неї; як кари Бога, – що несуть елемент покарання з боку Господа за гріхи індивіда; як діяльності диявола, – що спричинені впливом диявола на поведінку особи. Переоцінка сили Бога вказує на те, що ситуація, на думку людини, знаходиться поза силою та „повноваженнями” Бога [6].

Серед релігійних копінг-стратегій, які спрямовані на отримання контролю над ситуацією, К. Паргамент, Г. Кюніг та Л. Перез виділяють співробітництво, активну релігійну капітуляцію, пасивне очікування, прохання про пряме заступництво, а також самотійно керовану копінг-стратегію. При співробітництві відповідальність за перебіг проблемної ситуації буде однаково розподілена між індивідом та Богом, що досягається завдяки їхній спільній діяльності. При активній релігійній капітуляції (у початкових дослідженнях даний різновид релігійних копінг-стратегій був названий просто “капітуляція”) особа передає ситуацію під контроль Господа після того, як самотійно спробувала подолати труднощі [3; 6; 10].

Пасивне очікування як релігійна копінг-стратегія відображає переконаність людини у тому, що саме Бог вирішить її проблеми [6]. Пасивне очікування відповідає суті іншої стратегії – уникнення, яке було запропоноване в історичному плані раніше, але також передбачало уникання релігійної активності щодо вирішення труднощів [4].

У такій релігійній копінг-стратегії, як прохання про пряме заступництво, підкреслюється благання людини про чудо, яке може зробити лише Бог [6]. Таке прохання виявляється у формі індивідуальної молитви до Господа про чудотворне Його втручання у вирішення проблем та отримання від Нього бажаних результатів.

У випадку із самостійно керованою релігійною копінг-стратегією людина бере активну участь у процесі додання труднощів та несе особисту відповідальність за це [4; 6]. На думку дослідників С. Бензігер, М. Ван Аден, Дж. Дженсен, цю стратегію важко віднести до релігійних, оскільки тут виключається можливість участі Бога в процесі розв'язання проблеми [1]. При цьому К. Парґамент, який запропонував самостійно керовану копінг-стратегію, стверджує, що Бог радше розглядається як такий, хто дає свободу і сили людині для самостійного керування власним життям [4; 6]. Звичайно це може призвести до того, що людина буде рідше брати участь в релігійному житті Церкви та менше цікавитись релігійними питаннями.

До групи релігійних копінг-стратегій, які орієнтовані на переживання взаємопов'язаності з Богом, К. Парґамент, Г. Кюніґ та Л. Перез відносять пошук духовної підтримки, релігійний фокус, релігійне очищення, духовний зв'язок, духовне незадоволення та визначення релігійних меж. Звертаючись до духовної підтримки при подоланні труднощів, людина прагне знайти утіху та впевненість з боку Господа, який, на її думку, турбується про неї. Релігійний фокус як копінг-стратегія передбачає участь особи в релігійних практиках для того, щоби зосередитись на них, а не на проблемній ситуації. Релігійне очищення пов'язане із прагненням людини духовно очиститись завдяки здійсненню “добрих справ”. Ці справи полягають у відвідуванні богослужінь, допомозі близьким, а також меншій гріховності [6].

У духовному зв'язку підкреслюється прагнення особи відчутти пов'язаність із Богом [5]. Відповідним варіантом даної стратегії є “активність, яка ґрунтується на духовності”, яку запропонували К. Парґамент, Д. Енсінг, К. Фальґоут, Г. Ольсен, Б. Рейлі, К. Ван Хейтсма та Р. Ворен [5]. Суть цієї “активності” також полягає в тому, що людина відчуває взаємопов'язаність з Богом і намагається слідувати Його прикладу.

Звернення особи до духовного незадоволення свідчить про те, що вона не розуміє і взагалі її не задовольняє ставлення Бога до неї в проблемній ситуації. Така копінг-стратегія, як визначення релігійних меж, означає, що людина чітко відокремлює прийнятну та неприйнятну релігійну поведінку і дотримується визначених меж.

Серед релігійних копінг-стратегій, які спрямовані на досягнення близькості з членами релігійної спільноти, К. Парґамент, Г. Кюніґ та Л. Перез виділяють такі: пошук підтримки у духовенства та парафіян, релігійна допомога, а також міжособистісне релігійне незадоволення [6]. Пошук підтримки у духовенства та парафіян вказує на те, що особа долає труднощі завдяки любові та турботі інших членів релігійної спільноти. У випадку релігійної допомоги людина підтримує та утішає інших у важких ситуаціях. Міжособистісне релігійне незадоволення передбачає, що індивід не розуміє і його взагалі не задовольняє ставлення духовенства та парафіян до нього, особливо, коли виникають в його житті негаразди.

До групи релігійних копінг-стратегій, які орієнтовані на те, щоби внести змін у життя людини, К. Парґамент, Г. Кюніґ та Л. Перез відносять пошук релігійного напрямку, релігійне перетворення та релігійне прощення [6]. Звернення до релігійного напрямку як копінг-стратегії означає, що особа прагне знайти нову мету у своєму житті. Якщо людині характерна копінг-стратегія “релігійне перетворення”, то вона схильна вважати, що саме релігія може кардинально змінити її життя і сприяти духовному переродженню. Релігійне прощення передбачає, що людина прощає іншим їхні вчинки, завдяки чому вона переживає мир та спокій.

Аналіз психологічної літератури показав, що релігійні копінг-стратегії зазнають впливу з боку особистісних та ситуаційних змінних. При вивченні даного питання з'ясовано, що одні психологи, зокрема Дж. Бйорк, Л. Когента Л. Клевіцкі, висувають на перший план взаємозв'язок стратегій лише із ситуаційними змінними [2]. Ми підтримуємо думку інших вчених, а саме: Е. Мейнарда, Р. Горзуха, М. Скотенбауера, Б. Родріґез, які, цілісно підійшовши до цієї проблеми, аналізують вплив і ситуаційних, і особистісних змінних на відповідну копінг-стратегію [3; 9].

Поаналізуємо залежність релігійних копінг-стратегій від ситуаційних змінних. Як стверджують Дж. Бйорк та Л. Клевіцкі, тип ситуації визначає звернення людини до релігійних копінг-стратегій [2]. Зокрема, якщо особа перебуває в ситуації, яка загрожує її життю чи пов'язана із втратою близької людини, вона частіше застосовує релігійні копінг-стратегії, порівняно із ситуацією, яка є випробуванням для неї (наприклад, коли потрібно виявити свої особистісні якості задля професійного росту).

В інших дослідженнях виявлено, що сфера, якої стосується проблемна ситуація, також впливає на вибір саме релігійних копінг-стратегій. Особливу увагу вчені звертають на труднощі, пов'язані із суспільними чи природними катастрофами (наприклад, бомбардуванням, повінню), а також із власним здоров'ям або здоров'ям близьких (наприклад, наявністю онкологічного захворювання, ВІЛ/СНІДу, психічних розладів) [3; 4; 9]. Як впливає із вищезазначеного, людина звертається до релігійних копінг-стратегій в ситуаціях, які значною мірою пов'язані з переживанням незахищеності, обмеженості та смертності людини. Однак ми припускаємо, що релігійні копінг-стратегії мають місце і в повсякденному житті особи. Зокрема релігійна людина звертається до науки Церкви при подоланні труднощів, якщо прагне знайти нове професійне покликання, виникають непорозуміння між членами сім'ї, відсутня матеріальна база для реалізації певних потреб тощо.

Е. Мейнард, Р. Горзух, М. Скотенбауер та Б. Родрігез звертають увагу на вплив не лише ситуаційних, але й особистісних змінних на релігійні копінг-стратегії [3; 9]. Розглянемо це питання детальніше.

Особи, які схильні при подоланні труднощів співпрацювати з Богом, характеризуються внутрішньою релігійністю, при якій релігія є провідним мотивом діяльності та життя людини, а інші потреби знаходяться в гармонії з релігійними переконаннями [10]. Якщо особі притаманна ця релігійна копінг-стратегія, вона демонструє внутрішній локус-контроль, а також високий рівень самооцінки та психосоціальної компетентності [4; 10]. Людина, високо оцінюючи свої якості, вважає, що достатньо володіє вміннями та ресурсами впливати на перебіг проблемної ситуації. При цьому вона рідко переживає неспокій, а навпаки, є впевненою при зіткненні з труднощами, адже Господь, на думку людини, завжди її супроводжує і підтримує при вирішенні труднощів [10].

Схильність особи до активної релігійної капітуляції як релігійної копінг-стратегії тісно пов'язана із переживанням комфорту та полегшення. Людина відчуває себе в безпеці, оскільки вважає, що в будь-яку мить може передати ініціативу при вирішенні проблеми в руки Господа [4].

У випадку пасивного очікування особі притаманні зовнішній локус-контроль, а також низький рівень самооцінки та психосоціальної компетентності. Така особа впевнена, що не зможе і взагалі не володіє необхідними вміннями вирішити проблемну ситуацію. Тому вона схильна повністю розраховувати на допомогу з боку Господа та передає відповідальність Йому за цей процес. Як наслідок, в такої людини часто спостерігається понижений настрій, адже вона

вважає, що не спроможна хоча би трохи впливати на перебіг ситуації, яка несе в собі труднощі [4; 10].

Якщо особа схильна до самостійно керованої релігійної копінг-стратегії, їй притаманна зовнішня релігійність: вона використовує релігію задля досягнення власних цілей, наприклад, відвідує Церкву лише заради зустрічей із знайомими чи отримання певних матеріальних благ [10]. При цьому така людина є неоднозначною: з одного боку, їй характерна висока самооцінка, внутрішній локус-контроль, з іншого, – понижений настрій та неспокій [4; 10]. На думку Р. Філіпс, К. Паргамент, К. Лін та К. Крослі, це може бути пов'язано з переконаністю особи в тому, що Бог створив її вільною, тому вона завдяки власним вмінням може самостійно впливати на хід розв'язання проблеми. Однак із переживанням власної незалежності людина починає думати, що Господь покинув її, тому в неї з'являється понижений настрій та стурбованість через те, що Бог відсутній у її житті [8].

Основний матеріал дослідження та отримані наукові результати. У нашому дослідженні використано методикку “Релігійні копінг-стратегії” (автори К. Паргамент, Г. Кюнїг, Л. Перез; адаптація М. Єсип), яка дає змогу виявити схильність особи використовувати відповідну стратегію. Методика включає 105 тверджень, які респондент оцінює за 4-бальною шкалою, та 16 різноманітних шкал (“Оцінка проблемної ситуації як корисної”, “Оцінка проблемної ситуації як кари Бога”, “Оцінка проблемної ситуації як діяльності диявола”, “Переоцінка сили Бога”, “Співробітництво”, “Активна релігійна капітуляція”, “Пасивне очікування”, “Прохання про пряме заступництво”, “Релігійний фокус”, “Релігійне очищення та прощення”, “Духовний зв'язок”, “Духовне незадоволення”, “Пошук підтримки у духовенства чи парафіян”, “Релігійна допомога”, “Незадоволення взаєминами у релігійній спільноті” і “Пошук релігійного напрямку та релігійне перетворення”).

Крім цього, використано Тест самоактуалізації особистості (модифікація Л. Гозман, М. Кроза), який вимірює глобальні характеристики та окремі аспекти самоактуалізації. Тест містить 126 тверджень по два варіанти відповідей кожне. Результати, отримані при виконанні цього тесту, свідчать про міру вираженості базових (“Підтримка” та “Компетентність в часі”) та додаткових шкал (“Ціннісні орієнтації”, “Гнучкість поведінки”, “Сенситивність до себе”, “Спонтанність”, “Самоповага”, “Самоприйняття”, “Уявлення про природу людини”, “Синергія”, “Прийняття агресії”, “Контактність”, “Пізнавальні потреби” та “Креативність”).

У дослідженні взяли участь 270 осіб (50% чоловічої і 50% жіночої статті) віком від 21 до 35 років християнського віровизнання. З них

57% сповідують греко-католицизм, 33% – православ'я, 3% – протестантизм, 2% – римо-католицизм. 5% досліджуваних зазначили, що є християнами без жодного конкретного віровизнання. Переважну більшість (58%) становлять особи, які не перебувають у шлюбі, на противагу 40%, які є одруженими. 2% опитаних зазначили, що є розлученими. Більше половини (55%) осіб має повну вищу освіту, 43% – неповну вищу або середню спеціальну, 2% – повну середню.

Для поділу опитаних на групи використано кластерний аналіз за методом k-середніх по досліджуваних (див. рис. 1). У результаті цього отримано три кластери, які були піддані однофакторному дисперсійному аналізу при $p < 0,05$.

Кластер 1 об'єднав осіб, які набрали нижчі показники за такими шкалами методики “Релігійні копінг-стратегії”: “Оцінка проблемної ситуації як корисної” ($M=4,3$; $F=100,13$; $p < 0,000$), “Оцінка проблемної ситуації як діяльності диявола” ($M=4,66$; $F=15,47$; $p < 0,000$), “Співробітництво” ($M=4,7$; $F=69,62$; $p < 0,000$), “Активна релігійна капітуляція” ($M=4,31$; $F=36,09$; $p < 0,000$), “Прохання про пряме заступництво” ($M=4,79$; $F=57,67$; $p < 0,000$), “Релігійний фокус” ($M=4,78$; $F=68,89$; $p < 0,000$), “Релігійне очищення та прощення” ($M=4,27$; $F=107,04$; $p < 0,000$), “Духовний зв'язок” ($M=4,01$; $F=69,08$; $p < 0,000$), “Пошук підтримки у духовенства чи парафіян” ($M=4,37$; $F=75,4$; $p < 0,000$), “Релігійна допомога” ($M=4,68$; $F=51,81$; $p < 0,000$), “Пошук релігійного напрямку та релігійне перетворення” ($M=4,55$; $F=108,77$; $p < 0,000$), а також вищі – за шкалою “Переоцінка сили Бога” ($M=5,62$; $F=3,59$; $p < 0,03$), порівняно із іншими групами досліджуваних. На основі вищенаведених даних цей кластер ми назвали “Особі, які рідко звертаються до релігійних копінг-стратегій”.

Отже, особи, які рідко використовують релігійні копінг-стратегії, при зіткненні з труднощами вважають, що проблеми не несуть в собі жодної користі для особистісного зростання та не сприяють зміні їхнього життя в позитивний бік. У досягненні бажаного такі люди розраховують лише на власні сили та уміння, оскільки згідно з їхніми міркуваннями у важку хвилину не можна покладати надії на Бога. На їхню думку, Бог не є настільки могутнім, щоби вирішити проблему, яка постала, адже існують речі, які не може змінити навіть Він. Для вирішення проблем, вважається, недоцільно зосереджуватись на релігійних практиках: прохати Господа про заступництво, просити пробачення за недобрі вчинки. Окрім того, що особи не схильні розраховувати на підтримку та

допомогу з боку інших членів релігійної спільноти, вони не прагнуть будувати міцні взаємини з Господом.

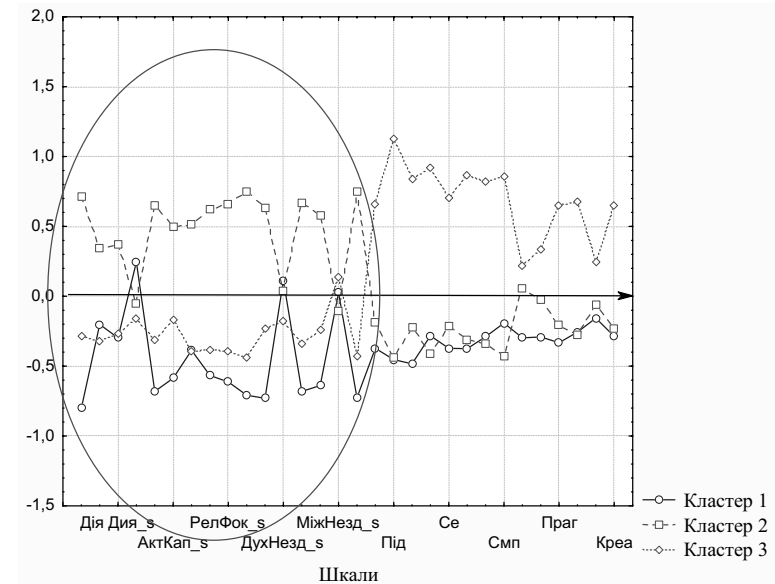

Рис. 1. Графік кластерного аналізу за методом k-середніх для трьох груп досліджуваних

До кластера 2 увійшли ті опитані, які набрали вищі бали за шкалами “Оцінка проблемної ситуації як корисної” ($M=6,48$; $F=100,13$; $p < 0,000$), “Оцінка проблемної ситуації як карі Бога”, ($M=5,73$; $F=13,49$; $p < 0,000$), “Оцінка проблемної ситуації як діяльності диявола” ($M=5,89$; $F=15,47$; $p < 0,000$), “Співробітництво” ($M=6,67$; $F=69,62$; $p < 0,000$), “Активна релігійна капітуляція” ($M=6,44$; $F=36,09$; $p < 0,000$), “Пасивне очікування” ($M=6,16$; $F=33,53$; $p < 0,000$), “Прохання про пряме заступництво” ($M=6,74$; $F=57,67$; $p < 0,000$), “Релігійний фокус” ($M=6,67$; $F=68,89$; $p < 0,000$), “Релігійне очищення та прощення” ($M=6,38$; $F=107,04$; $p < 0,000$), “Духовний зв'язок” ($M=6,28$; $F=69,08$; $p < 0,000$), “Пошук підтримки у духовенства чи парафіян” ($M=6,92$; $F=75,4$; $p < 0,000$), “Релігійна допомога” ($M=6,53$; $F=51,81$; $p < 0,000$), “Пошук релігійного напрямку та релігійне перетворення” ($M=6,78$; $F=108,77$; $p < 0,000$), порівняно із іншими кластерами. Отримані результати дали нам підставу назвати цей кластер “Особі, які часто звертаються до релігійних копінг-стратегій”.

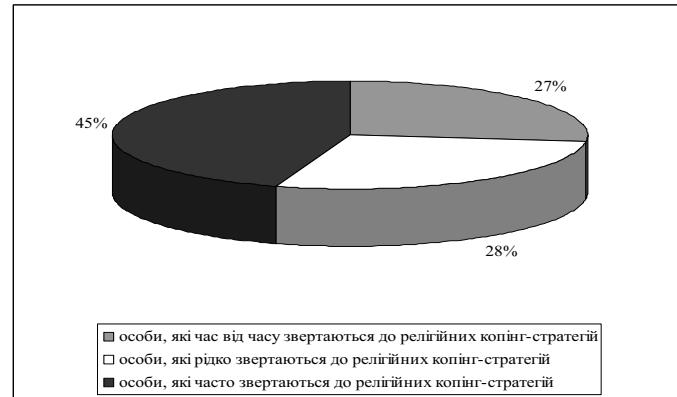

Рис. 2. Відсоткове співвідношення осіб, які рідко, час від часу та часто звертаються до релігійних копінг-стратегій

Відтак, особи, які схильні часто застосовували релігійні копінг-стратегії, сприймають проблемну ситуацію як діяльність Бога, а можливо, і диявола. На думку людини, долаючи труднощі, вона може здобути для себе корисний урок. Вважається, Господь послав їй дане випробування, бо особа багато грішить. Для того, щоби вирішити проблему, вона залучає до співпраці Господа або “передає” справу в Його руки. Прагнучи наблизитись до Бога, людина звертається до різноманітних релігійних практик: молиться, відвідує богослужіння, просить прощення за гріхи, намагається духовно відродитись завдяки релігії. Крім допомоги, яку вона розраховує отримати від Всевишнього, особа також звертається по підтримку до інших парафіян чи духовенства.

Дані кластерного та однофакторного дисперсійного аналізів для кластера 3 свідчать про те, що особи, які увійшли до нього, переважно займають проміжну позицію між кластерами 1 та 2 по вищезазначених шкалах. Тому цей кластер ми назвали “Особи, які час від часу звертаються до релігійних копінг-стратегій”. Зазначимо, що для цих досліджуваних характерні середні показники за всіма вищеперерахованими шкалами методики “Релігійні копінг-стратегії”.

Аналіз відсоткового співвідношення осіб, які рідко, час від часу і часто звертаються до релігійних копінг-стратегій, свідчить про таке (див. рис. 2). Переважна більшість опитаних (45%) схильна часто використовувати релігійні копінг-стратегії при виникненні труднощів. Кожен четвертий (27% і 28% відповідно) час від часу або рідко звертається до цього способу додання труднощів.

Приналежність досліджуваних до груп, які схильні рідко (кластер 1), час від часу (кластер 3) та часто (кластер 2) використовувати релігійні копінг-стратегії, перевірено за допомогою дискримінантного аналізу. При цьому статистика $\Lambda=0,163$ і $F(32,504)=23,249$ при $p<0,000$. Класифікаційна матриця має такий вигляд (див. табл. 1). Як видно з таблиці 1, з групи осіб, які рідко звертаються до релігійних копінг-стратегій, коректно прокласифіковано 94%, час від часу – 93% і часто – 94% досліджуваних.

Таблиця 1

Класифікаційна матриця для груп досліджуваних, які рідко, час від часу та часто звертаються до релігійних копінг-стратегій

	Відсоток коректності (%)	Рідко	Час від часу	Часто
		p=,2852	p=,4333	p=,2815
Особи, які рідко застосовують релігійні копінг-стратегії	93,50649	72	0	5
Особи, які час від часу застосовують релігійні копінг-стратегії	93,42105	1	71	4
Особи, які часто застосовують релігійні копінг-стратегії	94,42105	3	3	111
Загальна кількість	94,07407	76	74	120

Проаналізуємо особливості самоактуалізації осіб, які з різною частотою застосовують релігійні копінг-стратегії. Для групи осіб, які рідко звертаються до релігійних копінг-стратегій, виявлені такі кореляційні зв'язки (див. табл. 2). Ті особи, які мало сподіваються на те, що Бог звільнить їх від проблем і рідко благають Його про чудо, більше цінують свої позитивні якості, а також частіше виокремлюють ті цінності, які характерні для самоактуалізованої особистості. Імовірним поясненням такої залежності, вважаємо, є те, що такі люди надають більше переваги самостійному доданню труднощів. Це сприяє зростанню їхньої віри у власні сили та можливості, переконаності у тому, що особа володіє необхідними ресурсами і якостями, які призведуть до успішного вирішення проблеми.

Виявлено також, що сприйняття людиною проблемної ситуації як покарання з боку Всевишнього або діяльності диявола мало пов'язано з її прагненням отримати знання про наколишний світ. Можливо, це пояснюється переконаністю особи в тому, що потойбічні сили і так є причиною виникнення різноманітних труднощів, що не вимагає від неї пошуку альтернативної інформації про цю подію.

Таблиця 2

Дані кореляційного аналізу для групи досліджуваних, які рідко застосовують релігійні копінг-стратегії, при $p < 0,05$

Кореляційний зв'язок між шкалами	r
“Активна капітуляція” і “Ціннісні орієнтації”	-0,28
“Пасивне очікування” і “Ціннісні орієнтації”	-0,24
“Прохання про пряме заступництво” і “Ціннісні орієнтації»	-0,29
“Активна капітуляція” і “Самоповага”	-0,32
“Пасивне очікування” і “Самоповага”	-0,23
“Прохання про пряме заступництво” і “Самоповага”	-0,30
“Пасивне очікування” і “Пізнавальні потреби”	-0,31
“Прохання про пряме заступництво” і “Пізнавальні потреби”	-0,41

Проаналізуємо особливості тих осіб, які схильні час від часу використовувати релігійні копінг-стратегії (див. табл. 3). Що більше особа буде сприймати ситуацію як корисну для її зростання, прагнути співпрацювати та підтримувати духовний зв'язок зі Всевишнім, то частіше вона вважатиме, що люди за своєю природою є добрими, дбають не лише про задоволення власних інтересів, а також здатні викликати довіру в інших. Такому уявленню про оточуючих сприятиме також прагнення особи допомогти іншим у важкі хвилини та отримати прощення за несправедні вчинки. Завдяки таким зусиллям, припускається, людина глибше буде переживати мир та спокій у своєму житті, а також шукати таку ціль, яка би тісно була пов'язана з Богом і духовно відродила людину.

Таблиця 3

Дані кореляційного аналізу для групи досліджуваних, які час від часу застосовують релігійні копінг-стратегії, при $p < 0,05$

Кореляційний зв'язок шкал	r
“Оцінка проблемної ситуації як корисної” і “Уявлення про природу людини”	0,37
“Співпраця” і “Уявлення про природу людини”	0,29
“Прохання про пряме заступництво” і “Уявлення про природу людини”	0,23
“Релігійне очищення і прощення” і “Уявлення про природу людини”	0,26
“Духовний зв'язок” і “Уявлення про природу людини”	0,33
“Релігійна допомога” і “Уявлення про природу людини”	0,42
“Пошук релігійного напрямку та релігійне перетворення” і “Уявлення про природу людини”	0,24

Кореляційні дані для групи досліджуваних, які часто звертаються до релігійних копінг-стратегій, показали таке (див. табл. 4).

Якщо особи всі життєві проблеми будуть сприймати як частину Божого плану, завдяки якому вони здобудуть для себе важливий урок, а не як покарання з Його боку, це сприятиме формуванню погляду на життя як неподільної цілісності, переживанню конкретної митті у всій її повноті, а не просто як фатального наслідку минулого або підготовку до майбутніх подій. Такі люди, які цінують риси самоактуалізованої особистості, виявляють більшу незалежність у своїх вчинках, однак це не супроводжується ворожістю до оточуючих чи конфронтацією з груповими нормами.

Таблиця 4

Дані кореляційного аналізу для групи досліджуваних, які часто застосовують релігійні копінг-стратегії, при $p < 0,05$

Кореляційний зв'язок шкал	Значення r
“Оцінка проблемної ситуації як корисної” і “Компетентність у часі”	0,28
“Оцінка проблемної ситуації як корисної” і “Підтримка”	0,37
“Оцінка проблемної ситуації як корисної” і “Ціннісні орієнтації”	0,24
“Оцінка проблемної ситуації як кари Бога” і “Компетентність у часі”	-0,22
“Оцінка проблемної ситуації як кари Бога” і “Підтримка”	-0,25
“Оцінка проблемної ситуації як кари Бога” і “Ціннісні орієнтації”	-0,20

Висновки. Людина, яка рідко звертається до релігійних копінг-стратегій, вважає, що проблемна ситуація не несе в собі повчання, посланого Господом, а є викликом її власним можливостям. Тому, прагнучи самостійно долати негаразди, вона починає цінувати в собі позитивні риси, що сприятиме її особистому вдосконаленню та зростанню віри у власні сили.

Особі, які схильні час від часу використовувати релігійні копінг-стратегії, схильні позитивно оцінювати інших людей, підкреслюючи їхню доброту, турботу про інтереси оточуючих, а також здатність викликати довіру в інших. Ця схильність пов'язана з прагненням людини допомогти ближнім, якщо в них виникають труднощі, що супроводжується переживанням миру, спокою та духовної взаємопов'язаності із Всевишнім.

Якщо особи часто застосовують вчення Церкви при зіткненні із негараздами, вони сприймають життя більш цілісно, а кожну його мить переживають у всій її повноті. При цьому вони реалізують власні можливості та прагнуть вдосконалюватись як особистість.

Список використаних джерел

1. Banziger S., Van Uden M., Janssen J. Praying and coping: The relation between varieties of praying and religious coping styles // *Mental Health, Religion & Culture*. – 2008, Vol. 11, No. 1. – P. 101-118.
2. Bjorck J., Klewicki L. The effects of stressor type on projected coping // *Journal of Traumatic Stress*. – 1997, Vol. 10, No. 3. – P. 481-497.
3. Maynard E., Gorsuch R., Bjorek J. Religious coping style, concept of God and personal variables in threat, loss and challenge situations // *Journal for the Scientific Study of Religion*. – 2001, Vol. 40. – P. 65-79.
4. Pargament K. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, research, practice*. – New York: The Guildford Press, 1997. – 526 p.
5. Pargament K., Ensing D., Falgout K., Olsen H., Reilly B., Van Haitzma K., Warren R. God help me (I): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events // *American Journal of Community Psychology*. – 1990, Vol. 18, No. 6. – P. 793-824.
6. Pargament K., Koenig H., Perez L. The many methods of religious coping: Development and initial validation of the RCOPE // *Journal of Clinical Psychology*. – 2000, Vol. 56, No. 4. – P. 519-543.
7. Pargament K., Grevengoed N., Kennell J., Newman J., Hathaway W., Jones W. Religion and the problem solving process: Three styles of coping // *Journal for the Scientific Study of Religion*. – 1988, Vol. 27. – P. 90-104.
8. Phillips R., Pargament K., Lynn Q., Crossley C. Self-Directing Religious Coping: A Deistic God, Abandoning God, or No God at All? // *Journal for the Scientific Study of Religion*. – 2004, Vol. 43, No.3. – P. 409-418.
9. Schottenbauer M., Rodriguez B., Glass C., Arnkoff D. Religious coping research and contemporary personality theory: An exploration of Endler's (1997) integrative personality theory // *British Journal of Psychology*. – 2006, Vol. 97. – P. 499-519.
10. Wong-McDonald A., Gorsuch R. Surrender to God: An additional coping style? // *Journal of Psychology and Theology*. – 2000, Vol. 28. – P. 149-161.

Peculiarities of people who rarely, sometimes and often use religious coping-strategies are analysed. If person often use these strategies, he/she assesses others more positive and perceives live more integral, experiencing its fullness.

Key words: religious coping-strategies, self-actualization, adults.

Отримано: 7.02.2010

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розглянуто моральну поведінку дошкільника, процес та механізми її функціонування і розвитку.

Ключові слова: амбівалентність, мораль, поведінка, відповідальність, емпатія, альтруїзм, совість.

В статье рассмотрено моральное поведение личности дошкольника, процесс и механизмы его функционирования и развития.

Ключевые слова: амбивалентность, мораль, моральное поведение, ответственность, эмпатия, альтруизм, совесть.

Необхідність аналізу методологічних засад вивчення моральної поведінки людини зумовлена недостатньою обґрунтованістю існуючих підходів до проблеми, обмеженістю евристичних можливостей відомих концепцій, необхідністю розширення та поглиблення проблематики досліджень, пошуку адекватних методів аналізу. У психологічній науці та педагогічній практиці є замовлення на цілісне теоретико-методологічне та методичне відтворення діалектики функціонування і розвитку моральної поведінки особистості.

Об'єктом нашого дослідження є моральна поведінка дошкільника як особистості, процес її функціонування та розвитку, а **предметом** – психологічні закономірності й механізми функціонування та розвитку моральної поведінки на етапі дошкільного віку.

Відомо, що одним з проявів моральної сфери особистості є її амбівалентність як атрибутивна характеристика людської суб'єктивності (Б.С.Братусь, О.А.Чуйнов, І.Н.Міхеєва). Вона може зумовлювати як конструктивні, так і деструктивні наслідки поведінки особистості. Факт подвійної природи суб'єктивного життя людини відзначали ще давньогрецькі мислителі. Особливо гостро це сприймалось Платоном, який стверджував, що навіть у тих людей, які, на перший погляд, видаються розумними, поміркованими, таїться “якийсь беззаконний і дикий вид бажань ...” [8, с.391]. У Стародавньому Римі прозвучав парадокс Овідія, який нині став класичним: блага бачу, хвалю, але до дурного тягнусь [7, с.170]. На суперечливі стосунки потягів особистості та моральних вимог (обов'язку) звернув увагу також І.Кант, який вважав, що людина тільки тоді чинить морально, коли діє наперекір своїм потягам із